

Păstrarea și conservarea sigiliilor

MARIA DOGARU

Parte integrantă a patrimoniului spiritual național, tezaurul sfragistic necesită, tocmai datorită caracterului fragil pe care-l au izvoarele sigilare, a fi protejat de acțiunea factorilor dăunători. Pierderile imense cauzate de-a lungul anilor fondului documentar, datorită războaielor, calamităților naturale, a acțiunii nocive a unor microorganisme și a mânuirilor brutale au determinat creșterea preocupărilor și a grijii societății contemporane pentru protejarea acestor mărturii ale trecutului, care au străbătut secolele până în zilele noastre.

În epoca contemporană, în care efectul dezvoltării științei și tehnicii a pătruns în mod considerabil în Arhive, s-au creat condiții pentru luarea unor măsuri menite a asigura salvarea vestigiilor sigilare amenințate, ca și pentru păstrarea și conservarea izvoarelor de acest fel în condiții care să determine creșterea gradului lor de rezistență în timp.

Pentru a înțelege conținutul și semnificația pe care o are activitatea de conservare a sigiliilor considerăm că este necesar a urmări: A) preocupările pe plan internațional în acest domeniu; B) stadiul cercetărilor românești în ceea ce privește conservarea izvoarelor sigilare; C) starea în care se află sigiliile cancelariei țărilor românești din această perioadă și D) măsurile ce se impun în vederea creșterii gradului de rezistență al sigiliului față de pericolele care-l amenință.

A. Pretutindeni și în toate timpurile, creatorii s-au preocupat cu sânguină de găsirea unor mijloace pentru a-i da o viață lungă sigiliului ce valide documentele al căror conținut asigură posesorului anumite privilegii. Sunt o dovadă a acestor preocupări plicatura, modul de împletire al șnurului, cartoanele aplicate pe locul de prindere al sigiliului de document, coaserea cu mătase sau ață a timbrului, înțeparea suportului pentru mărirea puterii de aderență a cererii etc.

Este, de altfel, evidentă grija pentru protejarea documentului în totalitatea sa. Din acest punct de vedere remarcăm înmulțirea numărului documentelor aplicate, pentru o mai bună conservare pe pânză sau mătase¹.

Cu toate măsurile luate de posesori, multe documente sunt deteriorate total sau parțial. Au avut în special de suferit sigiliile asupra cărora au acționat numeroși factori fizici și chimici. Starea în care au ajuns unele sigilii în diverse țări a determinat preocupări pe plan internațional pentru protejarea acestor izvoare speciale ale istoriei. Una dintre laturile principale ale activității Comitetului Internațional de Sigilografie este îndreptată spre renovarea și conservarea sigiliilor².

¹ Dăm exemple de astfel de documente protejate, cel emis la 8 decembrie 1746 (Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Zlătari, XV/5); 24 octombrie 1749 (ibidem, fond Mitropolia Țării Românești, CDLIII/1); 1775, f. l., f. z. (ibidem, fond Mănăstirea Câmpulung, LXII/153); 1782 noiembrie, f. z. (ibidem, fond Mănăstirea Tismana XCIII/99); 26 septembrie 1820 (ibidem, colecția Suluri, nr. 26). Aceeași grijă pentru document a generațiilor trecute este dovedită și de însemnările care s-au făcut pe reversul actelor și numai în cazuri excepționale pe aversul acestora. Este regretabil faptul că posesorii ulteriori n-au avut aceeași grijă pentru a păstra neatins cel puțin aversul actelor. Un document din 26 noiembrie 1762 are, pe revers, pe lângă cotă, redată printr-un număr roman și unul arab, cu roșu și albastru, ștampila Eforiei Spitalelor Civile, imprimată în cerneală, numele lui Grigorie Elian, ștampila Bibliotecii Academiei Române, un alt număr scris în colțul din dreapta, iar pe verticală următorul text: După acest document s-a eliberat de Direcțiunea Generală a Arhivelor Statului copia legalizată la nr. 80/1894, urmată de semnătura directorului general al acestei instituții la data respectivă B. P. Hasdeu. (Ibidem, colecția Documente istorice, CCCLXIX/114).

² „Archivum” vol. XIV, 1964, p. 159–184, vol. XVIII, 1968, p. 205–208.

Printre acțiunile întreprinse în acest scop este ancheta efectuată în diverse Arhive și instituții deținătoare pentru a se cunoaște metodele cele mai bune de conservare. Studiile, efectuate în special în țările din Europa, au fost dirijate spre: găsirea celor mai bune condiții pentru păstrarea sigiliilor; recondiționarea, restaurarea celor aflate într-o stare de deteriorare avansată; cunoașterea maladiilor specifice materialelor din care sunt confecționate sigiliile și combaterea dăunătorilor lor.

În privința primului aspect menționat trebuie să evidențiem metodele variate folosite în arhivele europene pentru protejarea sigiliilor, metode care diferă în funcție de modul de confecționare a sigiliilor, calitatea cerii, starea în care acestea se află. Pentru sigiliile atârinate se folosesc dulapuri cu sertare căptușite cu stofă (Danemarca, Belgia), cutii speciale (Olanda), saci de pânză (Franța, Luxemburg), saci de hârtie specială (Portugalia), saci de hârtie de mătase japoneză cu orificii de aerisire (Polonia), suluri de dimensiuni diferite în care sigiliile se introduc după ce au fost învelite într-o foiță fină de hârtie (Iugoslavia). În Anglia sigiliile suspendate sunt protejate de anvelope de polietilenă căptușită cu celuloză³. Desigur, aceste mijloace de protecție sunt, la rândul lor, plasate în dulapuri și sertare speciale. Pentru apărarea sigiliilor aplicate s-au folosit foi transparente de acetat care să dea întregului document o duritate mai mare (Spania), unele materiale intercalate care să ferească sigiliul de orice presiune, plăci de hârtie dublate cu polietilenă, sudate astfel încât să cuprindă între ele sigiliul.

În privința restaurării sigiliilor deteriorate s-au luat măsuri pentru realizarea acestei operațiuni în cele mai bune condițiuni, sub aspectul readucerii la forma inițială și asigurarea durabilității.

Rezultatele bune obținute de Arhivele Naționale din Franța, în ceea ce privește restaurarea sigiliilor, s-au concretizat, pe de o parte, în salvarea de la distrugere a unui mare număr de sigilii, pe de alta în formularea unor principii teoretice care să stea la baza acestei activități, principii adoptate de Comitetul Internațional de Sigilografie și preluate de un larg cerc de specialiști din întreaga lume. Conținutul celor cinci principii este următorul:

1. Dacă un sigiliu este sfărâmat și din el n-a rămas decât un singur fragment atârnat prin extremități de legătură sigiliului, nu se va interveni în nici un fel dacă prin aceasta se agravează deteriorarea; 2. Dacă sunt mai multe fragmente atașate la legăturile sigiliului sau separate, se vor reuni bucățile prin încălzirea laturilor acestora; 3. Nu se va restaura în nici un fel impresiunea unui sigiliu. Dacă din acesta lipsește o bucată esențială, pentru reconstituire se admite a se adăuga ceară de aceeași culoare, dar de o tentă diferită. Suprafața substanței adăugate va fi mai joasă cu doi, trei milimetri sub nivelul cerii originale, dacă grosimea sigiliului este suficientă pentru a permite această măsură complementară de deosebire; 4. Dacă un sigiliu sau o bulă se ține încă prin câteva fire de mătase sau de ață, sau dacă şuvița de pergament este parțial deteriorată, se aprobă a se introduce mătase, ață sau pergament în sigiliul sau bula respectivă (în vederea întăririi legăturilor sale cu suportul). 5. Dacă un sigiliu este complet detașat, el va fi plasat într-un săculeț ce va fi fixat la document⁴.

Arhiviștii și restauratorii francezi au recomandat totodată metoda utilizată în Arhivele din Paris, unde, în mod obișnuit, pe reversul documentului se face o discretă mențiune precizându-se data, natura și scopul intervenției. De altfel, în laboratoarele în care se efectuează restaurarea și recondiționarea de sigilii s-a

³ Ibidem, vol. XVIII, p. 205–208.

⁴ *Manuel d'archivistique de l'Association des archivistes français Paris, 1970.*

introdus un registru special în care se precizează metoda, substanțele și data intervenției, când este cazul, și alte elemente de detaliu care să permită urmărirea modului în care sigiliul respectiv se comportă după o anumită perioadă.

O atenție deosebită s-a acordat studierii compoziției cerii și a maladiilor ei, a microorganismelor care o amenință. Un asiduu cercetător, om de știință suedez, Gonner Scheffer – director la Arhivele Generale din această țară, a ajuns la concluzia că microorganismele atacă ceara pentru resturile de miere și alte impurități rămase în ea.

Referitor la sigiliile confecționate din ceară naturală, în mod special s-a atras atenția asupra felului în care trebuie curățite, întrucât au fost cazuri când, prin curățarea cu unele substanțe chimice, s-a deteriorat sigiliul.

Experiența dobândită, în ceea ce privește conservarea și recondiționarea sigiliilor, în mai multe ateliere și laboratoare specializate au permis Comitetului Internațional de Sigilografie să tragă unele concluzii în privința acestor activități.

În ceea ce privește conservarea, s-a evidențiat faptul că aceasta trebuie să aibă în vedere natura diferită a izvoarelor sfragistice care pot fi: 1. Matrice. 2. Impresiuni sigilare detașate. 3. Sigilii conservate pe documente..

Referitor la recondiționare, s-a subliniat faptul că este necesar a se aplica sigiliilor în ceară metode diferite de cele folosite la restaurarea sigiliilor confecționate din metal (bule de aur, argint, plumb).

Subliniindu-se răspunderea deosebită a restauratorilor și necesitatea aprofundării cercetărilor în vederea găsirii soluțiilor optime, s-au menționat totodată principalele operațiuni ce urmează a se efectua în cazul unor astfel de activități: 1. efectuarea examenului tehnic al sigiliului; 2. precizarea scopului intervenției; 3. stabilirea metodei ce urmează a se aplica; 4. curățirea suprafeței sigilare; 5. uscarea acestuia; 6. tratarea antiseptică a sigiliului; 7. completarea părților lipsă; 8. sudura tuturor fragmentelor; 9. consolidarea internă a masei sigiliului; 10. impregnarea acestuia în substanțe protectoare⁵.

B. În România problema conservării și restaurării sigiliilor a fost însumată în preocupările pentru asigurarea condițiilor optime păstrării tezaurului documentar în ansamblul său⁶. Într-adevăr, izvoarele sigilare au beneficiat de măsurile întreprinse, în special în ultimul deceniu, pentru crearea microclimatului necesar pentru ca mărturiile istorice de orice natură să poată rezista peste decenii și veacuri. Aparatura introdusă în depozitele de arhive – permițând un sever control asupra celor doi factori fundamentali: temperatură și umiditate – au facilitat reglarea corespunzătoare a climei, astfel încât să se evite atacul microorganismelor, degradarea prin uscare sau rugină a surselor documentare.

De asemenea, sigiliile au beneficiat de ambele măsuri de dezinfecție luate pentru protejarea Fondului Arhivistic Național, care au înlăturat în mare parte pericolul distrugerii unor izvoare prețioase de către diferite specii de bacterii și microorganisme.

⁵ Aceste principii au fost discutate cu prilejul reuniunilor Comitetului Internațional de Sigilografie de la Paris (26–29 septembrie 1979), de la Budapesta (17–20 septembrie 1981) și Paris (oct. 1994).

⁶ Rezultatul acestor preocupări a fost, printre altele, elaborarea unor interesante studii. Menționăm aici următoarele contribuții: A. Săvulescu, V. Lazăr, *Microflora depozitelor de arhivă din diferite regiuni ale țării*, în „Microbiologia”, vol. II, p. 261–267; V. Trandaf, M. Damian, *Factorii biologici dăunători arhivelor și câteva metode de combatere aplicate în Arhivele Statului din țara noastră*, în „Revista Arhivelor” I (1958) nr. 2, p. 283–294; V. Trandaf, *Despre igiena în depozitele de arhivă și unele măsuri de conservare a materialelor documentare*, în „Revista Arhivelor”, III (1960) nr. 1, p. 282–299. Vezi, de asemenea, Florea Oprea, *Aspecte ecologice ale biodeteriorării documentelor*, în *Știința și tehnica în arhive*, București, 1976, p. 54–66.

În afara acestor măsuri vizând documentul în ansamblu, s-au întreprins, deși timid, acțiuni pentru determinarea problematicii conservării și restaurării sigiliilor în mod special. În cadrul laboratoarelor D.G.A.S. s-au efectuat experimentări și s-a trecut la activitatea curentă de recondiționare și restaurare a pecetilor de diferite categorii. Neîndoind, pe măsura desfășurării mai ample a unor astfel de activități s-au ivit unele probleme la care nu s-a putut da încă răspuns.

Printre acestea remarcăm: 1. determinarea maladiilor specifice cerii și diferitelor substanțe folosite la sigilare. 2. imposibilitatea desprinderii cottonului, așezat imediat după sigilare, pe suprafața unor sigilii aplicate⁷. 3. depistarea naturii microorganismelor care atacă coca folosită uneori la sigilare. 4. protejarea contra presiunii fizice a sigiliilor ce s-au păstrat pe documente, cuprinse în volume sub formă de manuscrise etc.

Treptat, activitatea de conservare și restaurare a izvoarelor sigilare s-a fundamentat științific și s-a impus ca un obiectiv important în preocupările specialiștilor. Factorii care atestă această realitate sunt: cuprinderea unor teme privind restaurarea sigiliilor în planul de cercetare al D.G.A.S. și al altor instituții de profil⁸; înscrierea pe ordinea de zi a unor sesiuni științifice naționale a unor comunicări abordând aspecte ale acestei activități⁹; extinderea preocupărilor pentru determinarea compoziției materialelor folosite în trecut la confecționarea impresiunilor.

Ultimul obiectiv este impus de faptul că, prin cunoașterea diferitelor elemente ce au fost folosite la alcătuirea materialelor de sigilat, se ajunge mai curând la găsirea mai rapidă a soluției de tratare. Rezolvarea acestei sarcini a necesitat, în primul rând, luarea sub observație a unui număr de exemplare deteriorate datorită diferiților factori (fizici, chimici, microorganisme) și efectuarea unor analize de laborator ale căror rezultate au permis tragerea unor concluzii importante pentru această activitate. A fost de asemenea necesar să se extindă cercetările în vederea găsirii de informații în legătură cu modul în care erau alcătuite substanțele de sigilat.

Analiza diferitelor „rețete” inserate în manuscrise medievale sau moderne a permis lărgirea cunoștințelor în privința componentelor cerurilor și cernelurilor. Cunoașterea acestora era deosebit de importantă deoarece materialele de sigilat reuneau uneori elemente organice care atrag microorganismele.

Inserăm mai jos una din „rețetele” pentru obținerea cernelei de aur care a fost, cum s-a spus, utilizată și la confecționarea sigiliilor: „caută de găsește melciu și ia balele lui în scoica sau în orice vas voiești. Iar cum să iei balele lui ascultă. După ce vei găsi melciu, pune în nara lui o lumânare aprinsă și așa îi curge balele lui. Și pune în el praf opritoriu, și pune și aur pe lespede și pune și balele cu stipsim dimpreună cu aurul și le pisează foarte bine; pune și puțin comid și așa scrie pă

⁷ Așa cum se știe, din grija pentru protejarea sigiliului contra presiunii fizice, uneori în cancelariile domnești pe ceara caldă s-a pus un strat de bumbac. Datorită aderării bumbacului la ceară s-a format o masă fibroasă care anulează, de fapt, rolul juridic al sigiliului, întrucât, nemaifiind vizibilă emblema, acesta nu poate proba calitatea de sigilii în secolul al XVII-lea.

⁸ Menționăm, printre acestea, laboratorul Bibliotecii Academiei Române din București, al Institutului de istorie „A. D. Xenopol” din Iași etc.

⁹ Prima sesiune de acest fel a fost organizată de Direcția Generală a Arhivelor Statului încă din 1976, sub genericul „Știința și tehnica în arhive”. S-au dezbătut interesante teme privind întreținerea și restaurarea documentelor, ca și altele referitoare la trecerea informațiilor din documente în memoria echipamentului electronic.

orice hârtie vei vrea și te vei minuna”¹⁰. Faptul că această rețetă era frecvent utilizată este dovedit de numeroasele variante în care ea a circulat. Uneori o găsim explicată în termeni populari pentru a fi înțeleasă de oricine¹¹. Alte rețete se referă la compoziția cerii¹² și la modul de alcătuire a diferitelor nuanțe de cerneluri¹³.

Desigur, cercetarea componentelor tușurilor care au servit la imprimarea sigiliilor este importantă și pentru reînvierea unor amprente sigilare care, datorită decolorării în timp a soluției respective, abia se disting.

Este interesant faptul că în manuscrisele și cărțile vechi se găsesc totodată și unele soluții pentru „învieirea scrierii” care ar putea fi experimentate și folosite la înviorarea impresiunilor sigiliilor imprimate. O rețetă din 1836 consemna următorul procedeu de reînviere a scrierii: „de multe ori se întâmplă documenturi manuscrite precum și hrisoave și altele a căror slove nu se pot citi, fiind șterse de vechime sau nepăstrare. Și fiindcă se întâmplă câteodată de chiar de la acele cuvinte șterse atârână tot înțelesul documentului dăm aici un mijloc prin care se pot lămurii acele slove: fierbe câteva gogoși de răstică pisate mărunț, pune înlăuntru și puținel otet și cu acea apă udând binisor hârtia la locul șters, se vor arăta îndată slovele”¹⁴.

O altă însemnare de epocă asupra unei astfel de operațiuni recomanda: „să iei vreo șase gogoși de ristic, să le pisezi bine și pune-le într-o sticlă și toarnă vin alb peste ele și să le pui la soare 2 zile și apoi ia un condei de os și udă slovele cele șterse și se vor face, ca cum ar fi scrise acum, iar de vei vedea că nu are acea materie putere, mai pune praf de cel mai sus anumit și mai lasă să se dospească...”¹⁵.

Se impune a sublinia faptul că deși în domeniul activității de conservare și restaurare a sigiliilor s-au obținut unele rezultate, acestea sunt încă departe de a rezolva dificilele și complexe probleme ce se pun pentru a salva și prelungi viața surselor sigilate care s-au mai păstrat. Insuficient s-a pus accentul pe experimentarea metodelor folosite la restaurarea suporturilor documentelor, la recondiționarea sigiliilor timbrate deteriorate.

În general, preocupările pentru găsirea de soluții optime în tratarea diferitelor categorii de peceti au rămas singulare, iar uneori rezultatele obținute de un colectiv sau altul, deși erau rodul unor îndelungate și costisitoare eforturi, au rămas necunoscute specialiștilor. În raport cu gradul de aprofundare a cercetărilor pentru restaurarea altor genuri de izvoare istorice, sigiliile au intrat prea puțin în atenția instituțiilor și a specialiștilor. Observațiile care s-au făcut asupra modului în care se comportă izvoarele sigilare în condiții variate de climă sunt insuficiente pentru a permite tragerea unor concluzii generale necesare în orientarea acestor

¹⁰ Vasile Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți, 1936, p. 395.

¹¹ Iată conținutul unei astfel de rețete, exprimată în termeni populari: „ceară și găsește salită (mele) și iale pre ele și bale într-o scoică sau într-alt cevaș. Și ascultă cum să le scoți pre ale ei bale. Pune întru nările ei o lumânare aprinsă și așa le sloboade pre ale sale bale, adevă pre scuipatul său. Și luându-l, pune-l pe marmură, împreună cu puținică piatră acră și aur, și le pisează bine. Și pune și puținel comid și așa scrie pe ce hârtie vrei și te vei minuna” (Ibidem, p. 90).

¹² A. Pandele, *Utilizarea datelor istoriografice în sprijinul activității de restaurare a documentelor și a cărților vechi*, în *Știința și tehnica în arhive*, p. 33-39; Idem, *Note preliminare la studiul privind istoricul și caracteristicile cernelurilor folosite în practica scrierii medievale românești*, ibidem, p. 40-53.

¹³ Unele rețete de acest fel se află înserate în manuscrise păstrate la Biblioteca Academiei Române.

¹⁴ Emil Vărtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, p. 90.

¹⁵ *Iconografia. Arta de a zugrăvi templele și icoanele bisericești*, București, 1841. (După un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea).

activități. Se impune în viitor lărgirea colaborării cu instituțiile de profil din străinătate în vederea folosirii rezultatelor obținute în acest domeniu, de unele laboratoare specializate¹⁶.

C. Vicsitudinile vremurilor au făcut ca un mare număr de documente, emise în perioada 1716–1821, să-și piardă sigiliile cu care au fost autentificate. Este posibil ca printre izvoarele sigilare dispărute să fi fost unele exemplare unice, constituind o verigă în dezvoltarea unui tip care ar fi putut explica unele tendințe sau puteau dovedi continuitatea unor tradiții.

Neîndoielnic, pe documentele aflate în diferite fonduri și colecții păstrate în depozitele unor instituții publice sau la persoane fizice se mai găsesc sigilii care trebuie salvate, restaurate și conservate pentru a putea fi puse în circuitul științific.

Starea sigiliilor Cancelariei domnești a Țării Românești din epoca fanariotă diferă în mare măsură în funcție de tehnica de confecționare. Cel mai mult au avut de suferit sigiliile timbrate, cauzele care au dus la deteriorarea mai accentuată a acestora fiind: 1. calitatea și natura materialului adiacent pe care s-a aplicat matricea sigilară; 2. calitatea hârtiei din care s-a confecționat timbrul; 3. plierea documentului uneori a corespuns cu locul în care era aplicat sigiliul; 4. presiunea fizică ce s-a exercitat asupra lor; 5. umezeala sau uscăciunea excesivă în care au fost păstrate uneori documentele.

Sigiliile timbrate aplicate pe ceară s-au desprins deseori de document și s-au pierdut, existența lor fiind dovedită doar de mătasea sau ața cu care sigiliul a fost prins sau chiar numai de urmele împunsăturilor practicate în suport.

Ceara în această perioadă are o compoziție chimică diferită de secolul anterior în sensul reducerii cantității de ulei¹⁷. Fiind mai casabilă, ceara s-a sfărâmat și a presat marginile timbrului, determinând, în cele din urmă, desprinderea acestuia¹⁸.

Probabil ceara cădea uneori chiar la puțin timp după confecționarea sigiliului, căci sunt unele urme care dovedesc preocuparea creatorilor pentru mărirea aderenței. Astfel, pe lângă faptul că documentul era înțepat înainte de aplicarea cerii, uneori pe suport s-a pus un strat de substanță neagră foarte compactă (o smoală)¹⁹. Modul în care este validat documentul din 28 octombrie 1743²⁰, emis în cancelaria lui Mihail Racoviță, poate fi o mărturie a faptului că ceara s-a desprins la puțin timp după sigilare, respectiv în interiorul de la emitere până la sfârșitul domniei (1744 – iulie). Acest act a fost inițial validat cu un sigiliu mare timbrat, apoi acesta a căzut, iar pe locul vechiului sigiliu s-a imprimat, fără nici o altă mențiune, cum se făcea în cazul întăririlor ulterioare, un sigiliu mic.

Sigiliile timbrate având ca suport coca sunt cele mai deteriorate și, ceea ce este îngrijorător, cariile care au infectat coca, distrugând sigiliul, au atacat și documentul pe care acesta îl valida, întâlnindu-se acest fenomen atât la hrisoavele scrise pe hârtie cât și la cele având suport pergamentul²¹.

¹⁶ Printre acestea menționăm modernele laboratoare de restaurare și reproducere a sigiliilor existente pe lângă Arhivele Vaticanului.

¹⁷ În secolul al XVII-lea ceara era uneori atât de uleioasă încât s-a imprimat pe o mare parte din suprafața documentului.

¹⁸ Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, CCCXCVIII/62 (1731 martie 8); Arh. St. Buc., fond Episcopia Buzăului, LXIII/10 (1729 mai 13).

¹⁹ Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, CCCLXIII/12 (1731 mai 30).

²⁰ Ibidem, XCIV/17.

²¹ Ibidem, CCCXCVIII/70 (1736 ianuarie 31); Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Radu Vodă, XL/5 (1734 februarie 1); fond Mănăstirea Bradu, I/42 (1739 septembrie 6); fond Mănăstirea Câmpulung Buzăului, LXXXI/16 (1765 martie 7); fond Mănăstirea Stavropoleos XXIV/3.

Timbrul ca atare, de asemenea, a avut de suferit. La numeroase sigilii foița-timbru fiind mult mai mare decât sigiliul, s-a împăturit uneori de două ori deasupra amprenteii sigilare respective. Împăturirea repetată și, uneori greșită, a dus la ruperea foiței timbru. Starea în care se găsesc multe sigilii timbrate din această perioadă sunt o dovadă a rezistenței reduse a foiței-timbru²². De asemenea, la puține sigilii timbrate s-a menținut mătasea sau ața cu care a fost cusută de document foița-timbru, mijloc ce asigura protejarea și ca atare păstrarea îndelungată a substanței sigilare²³.

Sigiliile aplicate (în această categorie intrând, pentru perioada analizată, doar sigiliile de închidere) s-au deteriorat, de obicei, datorită modului defectuos de desfacere a plicului sau datorită condițiilor necorespunzătoare în care au fost ținute documentele, presiunii fizice exercitate asupra lor.

Deși sigiliile din ceară protejate în cutii metalice prin mijlocul propriu de conservare se găsesc în general într-o stare mai bună, urmările condițiilor proaste în care au fost păstrate au lăsat urme. Astfel, uneori, datorită unor manipulări neatențe, partea inferioară a documentului s-a rupt, iar sigiliul s-a pierdut, rămânând doar urmele orificiilor prin care era trecut șnurul²⁴.

Starea în care se găsesc unele capsule sigilare dovedește lipsa de grijă pentru manipularea lor. Astfel, unele dintre acestea nu mai au capacul²⁵, la altele s-a desprins atât partea superioară cât și cea inferioară a cutiei metalice, sigiliul rămânând suspendat într-un inel metalic²⁶. La alte capsule sigilare s-a defectat sistemul de închidere a capsulei.

Multe sigilii imprimate pun de asemenea problema sigilografiilor și specialiștilor preocupați pentru recondiționarea vestigiilor documentare. Unele impresiuni sigilare în chinovar întâlnite pe acte emanate în cancelaria Țării Românești în perioada de care ne ocupăm nu pot fi deplin studiate deoarece sunt parțial șterse.

Deși prezintă un interes special, panopliile reprezentate în emblema sigiliilor lui Nicolae Caragea²⁷ și Nicolae Petru Mavrogheni²⁸ nu pot fi cercetate în detaliu, întrucât elementele componente abia se disting, datorită modului defectuos în care sigiliul este imprimat.

D. Importanța sigiliilor ca izvor istoric și obiect de artă feudală necesită a se lua, și în țara noastră, urgente măsuri pentru asigurarea unei longevități cât mai mari acestor mărturii speciale ale vremurilor trecute.

Ținând seama de cele relatate mai înainte este evident că principalele măsuri trebuie îndreptate în primul rând spre apărarea sigiliilor de nenumărați agenți fizici și chimici, respectiv pentru prevenirea deteriorării lor.

Pentru realizarea acestor sarcini trebuie pornit de la o cercetare minuțioasă a fiecărui sigiliu existent, operațiune ce va permite determinarea stării în care se află fiecare piesă. Considerăm că este necesară o verificare totală a fondurilor și colecțiilor de documente feudale, în ordinea importanței lor, și întocmirea unor

²² Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, CCCLXIII/11 (1731 mai 31); Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Stavropoleos, XXXX/2, (1755 [l.z.]).

²³ Biblioteca Academiei Române, XIV/29 (1731 mai 13).

²⁴ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, CDXV/1 (1776 [l.z.]).

²⁵ Ibidem, colecția Pечеți I nr. 97 (1735 noiembrie 10).

²⁶ Ibidem, nr. 96 (1735 septembrie 5).

²⁷ Acest sigiliu se află imprimat pe documentul din 1782 septembrie 2. (Ibidem, fond Mănăstirea Radu Vodă, XVIII/76).

²⁸ Vezi documentul din 1787 septembrie 2. (Arh. St. Ploiești, colecția Documente achiziționate, nr. 3).

situații în care să se evidențieze, pe grade, stadiul de deteriorare al sigiliilor în vederea trecerii treptate la realizarea operațiunilor de restaurare și conservare necesare.

Dificultățile întâmplătoare în privința restaurărilor, necunoașterea modului în care se vor comporta diversele substanțe și materiale folosite îi fac pe specialiștii români să fie foarte prudenți. De altfel, cum s-a spus chiar la Comitetul Internațional de Sigilografie²⁹, în privința metodelor de conservare a sigiliilor s-a recunoscut justetea părerii exprimate de sigilografii italieni, care găseau că în primul rând ele trebuiesc „lăsate în pace”.

Prudența nu trebuie să ducă însă la neglijarea problematicii conservării. Considerăm că și izvoarele românești trebuie să beneficieze de măsurile recunoscute pe plan mondial, că pentru a asigura o „protecție generală” față de aceste fragile surse istorice sunt necesare: 1. crearea unor condiții de climă și umiditate adecvate; 2. păstrarea în condițiuni care să evite orice presiune fizică; 3. reducerea circulației documentelor originale.

Analizând acești factori, constatăm că este necesară păstrarea tuturor documentelor în condiții corespunzătoare de temperatură și umiditate. Deși în depozitele Arhivelor Statului, în general, aceste condiții s-au asigurat, mai există încă deținători de sigilii care le păstrează în condiții improprii, fapt care agravează, în unele cazuri, starea lor de degradare. Pentru a crește controlul asupra microclimatului încăperilor în care se păstrează documente feudale, sigilografii și istoricii susțin necesitatea construirii unor depozite speciale, în care, pe lângă dirijarea acestor factori, să se asigure o aerisire perfectă.

Protejarea sigiliilor de orice presiune nu se poate realiza fără confecționarea unor suluri, cutii, sertare și dulapuri speciale. În marea majoritate a depozitelor din țara noastră se folosesc, încă de mai bine de două decenii, cutii din carton pentru documentele validate cu sigilii, însă mai sunt diferite tipuri de suporturi care, datorită lipsei condițiilor de păstrare, sunt expuse.

În această categorie se cuprind: 1. documentele sub formă de sul care au fost validate cu sigilii atârinate; 2. documentele având aceeași formă, însă ca mijloc de validare un sigiliu timbrat; 3. documentele pliate păstrate la fonduri.

Protejarea acestor sigilii ridică probleme speciale, dar nu imposibil de realizat. Sulurile folosite în momentul de față sunt necorespunzătoare întrucât: a) unele au diametrul mic și necesită rularea foarte strânsă a documentului pentru a fi introdus; b. majoritatea sulurilor utilizate în depozitele de arhivă și biblioteci sunt ca niște cilindri deschiși lateral, ceea ce permite uneori alunecarea documentului, pătrunderea prafului, iar alteori frecarea acestuia de marginea sulului; c. nu au un suport pentru apărarea sigiliilor atârinate.

Se recomandă, pentru documentele păstrate sub această formă, suluri din carton sau material plastic secționate pe orizontală, iar partea superioară a secțiunii să fie dotată cu un capac fix, care să permită scoaterea și punerea documentului cu ușurință și totodată să aibă un suport special pentru sigiliu.

Desigur, variația dimensiunilor hrisoavelor păstrate sub formă de sul constituie un impediment în calea confecționării în serie a unor astfel de cutii cilindrice, dar acesta este un factor minor față de necesitatea și importanța conservării în bune condițiuni a documentului și a sigiliului.

²⁹ Ultima întâlnire a acestui for a avut loc în vara anului 1972 la Moscova, în cadrul Congresului Internațional al Arhivelor.

De altfel, odată stabilită forma și calitatea unui astfel de sul protector n-ar mai fi o problemă lățimea sau lungimea unora din acestea. Trebuie avute în vedere atât documentele care sunt scrise pe un suport așezat orizontal și deci vor trebui păstrate într-o cutie cu o lungime mai mare, având în centru un dispozitiv pentru susținerea sigiliului, cât și cele scrise pe un suport așezat vertical, în care situație sulul va fi mai lat.

Pentru fiecare document pliat, păstrat la fonduri, în special pentru cele scrise pe pergament, în general foarte importante și sub aspectul miniaturisticii, trebuie confecționate cutii speciale în care să fie păstrate despăturit – sau în cel mai rău caz îndoite o singură dată. Costul unei cutii, oricât ar părea de ridicat, datorită faptului că în general vor fi create într-un singur exemplar, este minim în comparație cu valoarea documentului original pe care îl protejează. Această realitate apare mai evidentă dacă comparăm prețul unui facsimil manual de pe un document feudal care poate să se ridice până la sume foarte mari.

Una din căile principale de protejare a sigiliului, a documentului în general, este reducerea la maximum a manipulării acestora. Apreciată de oamenii de știință din toată lumea, această metodă a început să fie pusă în practică în mai multe țări (Franța, Luxemburg, URSS, Vatican etc.).

În mod practic, circulația sigiliilor a fost redusă prin câteva metode eficiente: 1. prin constituirea de fișiere sigilografice în care s-au inclus reproducerile sigilografice ale celor mai reprezentative impresiuni sigilare (sau ale tuturor sigiliilor prezente pe documente, emise până la o anumită dată); 2. efectuarea de microfilme de pe sigiliile originale care să permită oricând deservirea cercetătorilor pentru studii sau pentru obținerea de reproduceri; 3. realizarea unor mulaje sigilare care înlocuiesc de obicei cu succes originalele ce se păstrează în depozite; 4. în fine, prin editarea unor instrumente de informare științifică asupra sigiliilor, care să orienteze cercetătorii și să permită o documentare științifică cât mai completă³⁰.

Și în țara noastră s-au întreprins unele măsuri concrete în vederea reducerii manipulării sigiliilor. Prin noua legislație arhivistică s-a limitat folosirea documentelor originale în muzee și s-a indicat ca o necesitate imediată confecționarea de facsimile care să fie folosite în acțiunile cultural-educative. La diverse depozite s-a limitat circulația originalelor, prin crearea unor fotocopii care să fie puse la îndemâna cercetătorilor. Pentru cele mai importante colecții de acte feudale existente în țară s-au creat copii de asigurare pe microfilm.

De asemenea, s-au realizat seturi de mulaje sigilare incluzând cele mai semnificative sigilii domnești care pot fi folosite în activitățile de la sala de studiu, în care până acum erau utilizate originalele. Aceste mulaje sunt de asemenea utile la realizarea reproducerilor foto, întrucât se evită expunerea originalului la temperaturi ridicate (determinate de lumina reflectoarelor).

În preocupările pentru conservarea izvoarelor sigilare trebuie cuprinse și matricele sigilare. Deseori metalul din care sunt fabricate este atacat de rugină, iar alteori mânerul lor necesită a fi dezinfectat, întrucât în lemnul din care au fost făcute au pătruns cariile. Un mijloc de prevenire a acestor degradări este curățirea perfectă a matricei sigilare de impuritățile rămase din substanța de sigilat și a urmelor de grami rămași de pe mâna sigilatorului pe mâner sau pe rondela metalică.

³⁰ Neîndoindu-ne, pentru studiile de sigilografie și heraldică sunt necesare chiar originalele, întrucât este important să se observe culoarea cerii, sistemul de legătură etc. Existența unor mijloace de informare bune poate încă reduce timpul în care un original este cercetat, iar în unele cazuri efectuarea comparațiilor necesare pentru stabilirea diferitelor variante se poate realiza cu ajutorul mulajelor sigilare.

Pentru a nu se frâna studiile speciale la care prezența originalului este absolut necesară trebuie să se aprobe cercetarea acestora sub o supraveghere specială. În vederea evitării presiunii fizice, este necesar ca la sălile de studiu documentele să fie așezate în poziție verticală, astfel încât nici un sigiliu să nu suporte greutatea foilor de hârtie, cum se întâmplă în cazul depozitării lor obișnuite (pe lățime).

Paralel cu acțiunea de profilaxie pentru sigilii, trebuie acționat urgent pentru restaurarea sigiliilor deteriorate. Trebuie, în primul rând, recondiționate sigiliile timbrate, în special cele confecționate din cocă, care datorită reactivării microorganismelor constituie o sursă de infectare pentru alte documente³¹.

Eficacitatea măsurilor trebuie asigurată prin efectuarea de studii în privința determinării gradului de rezistență al acestor microorganisme la diferite substanțe toxice, cât și a duratei în care acestea își păstrează acțiunea dezinfectantă, în vederea întreruperii totale a procesului de reactivare.

Pentru a se asigura păstrarea sigiliilor timbrate trebuie, de asemenea, confecționați niște suportți fini care, aplicați pe aversul și reversul documentului, să protejeze sigiliul. Se impune totodată găsirea unor soluții tehnice prin care să fie protejate sigiliile aplicate și timbrate atunci când un document trebuie înmuiat pentru recondiționare în diverse substanțe chimice.

Transpunerea în practică a unor astfel de măsuri va contribui la apărarea tezaurului sigilografic al țării, a cărui valoare nu este încă suficient de cunoscută.

³¹ Este evidentă, la unele sigilii timbrate, intensificarea acțiunii cariilor de distrugere a sigiliului. Vezi, de exemplu, Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Stavropoleos, CCIX/2 (1733 noiembrie 13).